

ALISHER NAVOIY LIRIKASI

*Xudayarova Lazzat Xutlimurat qizi**Orazboyeva Hulkar Otabek qizi**Chirchiq davlat pedagogika universiteti**Gumanitar fanlar fakulteti o'zbek tili va**adabiyoti yo'nalishi 2-kurs talabalari**Ilmiy rahbar: Sobitova Tojixon*

ANNOTATSIYA

Ushbu maqola davlat va jamoat arbobi, mutafakkir Alisher Navoiyning lirikasi haqida fikr yuritiladi. Lirika atamasiga ta'rif beriladi, Alisher Navoiyning g'azallari keltiriladi va izohlanib o'tiladi.

Kalit so'zlar: Lirika, g'azal, ilmiy merosi, devonlari, tuyuq, qofia, radif, maqta.

ABSTRACT

Three articles reflect on the lyrics of Alisher Navoi, a public and public figure, thinker. The term lyric is defined, Alisher Navoi's ghazals are cited and explained.

Key words: lyric, ghazal, scientific heritage, divans, rhyme, rhyme, radif, praise.

Buyuk mutafakkir, she'riyat mulkingning sultoni Navoiy ijodi bamisoli cheksiz bir ummon, ushbu ummonga qancha chuqurroq sho'ng'isangiz shuncha ko'p inju terasiz. Shu sababdan ham Navoiy asarlari mana 6 asrdan buyon o'z qiymatini, betakrorligini yo'qotmagan. Navoiy asarlarini qanchalik ko'p o'qigan sari, o'rgangan sari, shuncha ko'p hayratga tushadi kishi. Alisher Navoiy o'zbek badiiy tafakkurini jahon badiiy tafakkuri darajasiga olib chiqish bilan o'zining beqiyos, favqulodda ijodiy salohiyat sohibi, ulug' mutafakkir, benazir shoir sifatida mashhurdir. Bu bilan u jahon adabiyotining yirik namoyandalari qatoridan o'ziga munosib joy egalladi. Alisher Navoiy ikki tilda mukammal ijod qilgan. Turkiy tilda "Navoiy", forsiy tilda esa "Foniy" taxalluslarini qo'llagan.

Lirika — (yunoncha „Cholg'u asbobi“ degan ma'noni anglatadi) adabiy tur sifatida qadimdan rivojlanib, o'zining bir qator xususiyatlariga egadir. Lirikaning bosh obrazi lirik qahramon hisoblanadi. Liikada lirik qahramonning ichki dunyosi birinchi o'rinda turadi. Barcha ifoda shoirning „men“i orqali o'tadi. Lirikada, eposdan farqli o'laroq, muayyan epik syujet bo'lmaydi. Dramatik turdan ajralib turadigan jihati esa, Lirikada sub'yektivlik kuchli. Ayni paytda lirika emotsionalligi, o'quvchi qalbini hayajonga solishi bilan farqlanadi. Lirik asarda sub'yekt va obyekt bir shaxsda mujassam topadi, undagi markaziy „personaj“ ijodkorning o'zi, yanada aniqrog'i, uning ichki ma'naviy-ruhiy olami sanaladi. Lirika ijtimoiy, madaniy, maishiy, ishqiy

mavzularni qamrab olishi va juda katta ijtimoiy, estetik mohiyat kasb etishi ham mumkin. Biroq bunda ham, baribir, lirik asar o'zagida individual shaxs kechinmalari, his-tuyg'ulari yetakchilik qiladi. O'quvchini o'zligiga, o'z ma'naviy-ruhiy dunyosiga nazar solishga undaydi. Lirika qadimda xalq og'zaki ijodi tarkibida mavjud bo'lib, ma'lum bir mavsum, fasl yoki urf-odatlariga bag'ishlab aytilgan. LirikaG'arbda Qadimgi Yunoniston va Rim shoirlari ijodida, Sharqda xitoy, fors va o'zbek shoirlari ijodida asosiy o'rinni egalladi. Umar Xayyom, Sa'diy Sheroziy, Atoiy, Lutfiy, Abdurahmon Jomiy, Alisher Navoiylar lirik shoir sifatida shuhrat topdilar. Alisher Navoiydan so'ng Bobur, Ogahiy, Furqatdek shoirlar o'zbek mumtoz lirikasi xazinasiga munosib hissa qo'shdilar.

Alisher Navoiyning o'zbek tilida yaratgan she'riy merosi asosan "Xazoyin ul-maoniy" devoniga jamlangan. Asar 4 qismdan iborat. Devonning birinchi qismiga "G'aroyib us-sig'ar" ("Bolalik g'aroyibotlari"), ikkinchi qismiga "Navodir ush-shabob" ("Yigitlik nodirotlari"), uchinchi qismiga "Badoye' ul-vasat" ("O'rta yosh badialari") va nihoyat, to'rtinchi qismiga "Favoyid ul-kibar" ("Keksalik foydalari") degan nomlar berildi. "Xazoyin ul-maoniy" inson bolasining murakkab va yuksak tafakkuri hamda behisob his-tuyg'ulari bilan bog'liq minglarcha she'r va o'nlarcha she'r turlarini o'z ichiga olgan majmua bo'lib, Sharq adabiyoti tarixida noyob hodisadir. Bu xil majmua Alisher Navoiyga qadar Amir Xisrav Dehlaviy tomonidagina tuzilgan. Ushbu devonga kirgan minglarcha she'rlarni Alisher Navoiy butun umri davomida turli sharoitlarda, har xil sabablar bilan yozgan bo'lib, ular shoir hayoti va u yashagan davr bilan sonsiz-sanoqsiz iplar orqali bog'langan. Alisher Navoiy "Xazoyin ul-maoniy" ga qadar "Ilk devon", "Badoye' ul-bidoya", "Navodir un-nihoya" devonlarini tuzgan. "Xazoyin ul-maoniy" ana shu 3 devonga kirgan hamda "Navodir ul-nihoya" tuzilgandan keyin yozilgan she'rlar asosida yuzaga kelgan.

"Navodir un-nihoya"

"Xazoyin ul-maoniy"da shunday deydi: "... ikkinchi devonimdakim, "Navodir un-nihoya"ga mashhurdur, rabt-u tartib berib, debochasinda sharh bila aizzayi as'hobuajillayi ahbob xidmatlarida arz qilib erdim". "Navodir un-nihoya"dagi g'azallarkeyinchalik "Xazoyin ul-maoniy" kulliyotiga quyidagi miqdorda joylashtirilgan: 64g'azal "G'aroyib us-sig'ar"ga, 331 g'azal "Navodir ush-shabob"ga, 213 g'azal "Badoye' ul-vasat"ga va 196 g'azal "Favoyid ul-kibar"ga kiritilgan. Hazrat Navoiy"Navodir un-nihoya"dagi g'azallarni "Xazoyin ul-maoniy"ga kiritganda ko'pinchaularni tahrir qilgan, ba'zi g'azallarning faqat matla'sini saqlab qolib, qolgan baytlarinibutunlay o'zgartirgan.Devon Navoiyning hamd mazmunidagi mashhur g'azali bilan boshlanadi:

Zihi zuhuri jamoling quyosh kibi paydo

Yuzung quyoshig'a zarroti kavn o'lub shaydo.

Alisher Navoiy devonlari

1)“Ilk devon” – 1465-1466-yil (mashhur xattot Sulton Ali Mashhaddiytomonidan ko’chirilgan.Devonda 391 g’azal,41 ruboiy va bir mustazod bor.

2)"Oqquyunli muxlislar devoni"- 1471-yil Devonda jami 229 ta She’r bor: 24 g’azal, 1 mustazod, 3 muxammas va 1 tarji’band. 3)Badoye’ ul bidoya” (“Boshlanish badiiyliliklar”) – 1479-yil (ba’ziManbalarda 1470-1476)

4.“Navodiru n nihoya” (“Yakunlangan nodirliklar”) – 1486 – 1487-yillar

5.“Xazoyinul maoniy” (“Ma’nolar xazinası”) – 1492 – 1498-yillar, 44901 misra she’rni, 4 devonni o’z ichiga oladi;

6.“Devoni Foni” – fors tilida yozilgan lirikasi

Junun vodusig’a moyil ko’rman joni zorimni,

Tilman bir yo’li buzmak buzul’g’on ro’zgorimni

Bu g’azalning boshida, shoirning "**Junun vodusiga moyil ko’rman joni zorimni**" deb boshlangan qatorida, "Men o’z xayoliga vodiya (sevgiga) moyil bo’lgan, yuragimni kuchli saqlayman" degan ma’noni aytadi. Bu qator, shoirning sevgidan ko’ra qanday qadr-qimmat berganligini ko’rsatadi. Shoir, o’zining xayollarini, o’zining jonini, hamisha sevganlarini saqlashga tayyor bo’lganligini anglatadi.

Navoiyning she’rida paydo bo’lgan boshqa tuyg’u va ma’no ham ma’nolarni bir-biriga qo’shadi. Shoirning "**Tilman bir yo’li buzmak buzul’g’on ro’zgorimni**" deb yozgan qatori, o’zining o’ziga xos, ajoyib yaratuvchanlik xususiyatlarini bildiradi. Uning so’zlarining ovozlari to’g’ri tanlab qo’yish va tarqatish usullari, asarni o’ziga xos qilgan ayrim "ro’zgor" va "buzul’g’on" so’zlari, o’zbek poeziasining eng muhim xususiyatlari hisoblanadi.

Falak bedodidan garchi manim xoki g’ubor o’ldum,

Tilman, topmag’aylar to’tiyolikka g’uborimni.

Falak bedodi – bu ifoda "zamonning adolatsizligi" yoki "osmonning beqiyos qahri" ma’nosida keladi. Shoir dunyoning nohaqligi va adolatsizligi sababli o’zining xok (tuproq) kabi mayda va arziyas holga kelganini ta’kidlaydi.

Xoki g’ubor – insonning dunyodagi ojizligini va foniyligini anglatadi. Shoir o’zini xok va g’uborga o’xshatib, dunyoning vaqtinchalik ekanligini eslatadi.

Tilman – bu yerda shoir o’zining istagini bildiradi.

To’tiyolik bu so’z majoziy ma’noda keltirilgan bo’lib, "donolik" yoki "qimmatli va ahamiyatli narsani o’zlashtirish qobiliyati"ni anglatadi. Shoir, har qancha xok bo’lsa-da, u o’zining kamtarligi bilan "to’tiyolik" (qimmatli bilim va fazilatlar)ni egallashni rad etmaslikni tilaydi.

Bu g’azal Navoiyning zamonidagi eng boy va eng yorqin tuyg’ularini fodalaydi. Navoiyning bu g’azali o’zining ajoyib taassurot, shoiriyat, va yorqinlik bilan tarkib topgan. Bu g’azal orqali, shoir o’z xayollarini, xayollardagi dunyoni, va uning o’zining yorqinlik va tuyg’ularini aks ettirishga urinadi. Shoir, o’z sevgisi va g’ayratini

ifodalaydi va, o'qlovchilarga uning shoiriy qobiliyatini va insonning eng yuksak tuyg'ularini his qilishga intiladi. Bu g'azalning boshqa ahamiyatli xususiyatlari shu qatorlarda yashab kelgan etkazib beruvchilik va takrorlanuvchi saflaridir. Shoirning o'z hayotining ahamiyatini qadr-qimmat qilib, o'z turli ahamiyatli voqeliklarni baholash uchun ayrim odamlar bilan muzokaralar olib borishi bu g'azalning boshqa zamonlardagi eng ajoyib va eng oddiy xususiyatlaridandir. Navoiyning bu g'azali, o'zbek adabiyotining eng yorqin va mashhur asarlaridan biri sifatida e'tibor bilan qarash lozim. Bu g'azal Navoiyning shoiriyatining, so'zning taassurotlarini o'z ichiga olganlik va o'zbek adabiyotidagi ahamiyatini ifodalaydi. Ushbu g'azal bir til qoidalar va g'azalning asosiy xususiyatlari bilan tanish bo'lgan o'zbek adabiyotidagi so'z san'atining bezagidir.

Xulosa o'rnida shuni aytish joizki, Alisher Navoiy lirikasida insonning qalb holati, ma'naviy yuksalishi va hayotning falsafiy mazmunini ulug'laydi. Uning asarlari o'zining teran mazmuni, samimiyligi va badiiy go'zalligi bilan nafaqat o'z davri uchun, balki bugungi kunda ham qadrlidir. Navoiyning lirikasida insonni ezgulikka, mehr-oqibatga va poklikga chorlovchi ulkan ma'naviy kuch mujassamdir. Shu sababli u o'zbek adabiyotida o'lmas siymolar sirasiga kiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Hasanov N. Navoiy ijodiyotining Turkiyada o'rganilishiga doir \ Navoiyning ijod olami (2-kitob). - Toshkent: "Fan", 2011.
2. Mallayev N. O'zbek adabiyoti tarixi. - Toshkent: "O'qituvchi", 1976.
3. Nagiyeva J. Ozarbayjon adabiyotida Navoiy an'analari \ Alisher Navoiyning adabiy mahorati masalalari (Maqolalar to'plami). - Toshkent: "Fan", 1993.
4. Rasul X. Muhammad Fuzuliy \ Muhammad Fuzuliy. Asarlar. Ikki jildlik. 1-jild. - Toshkent: G'.G'ulom nomidagi Badiiy adabiyot nashriyoti, 1968.
5. Ro'zmonova R. Alisher Navoiy an'alarining usmonli turk she'riyatiga ta'siri. Nomzodlik dissertasiyasi avtoreferati. Toshkent, 2011.
6. Solihova H. Alisher Navoiy va uyg'ur adabiyoti. - Andijon, 1994.
7. Ochilov E. Navoiy asarlarining jahon tillariga tarjimalari \ "Alisher Navoiy va XXI asr" mavzuidagi Respublika ilmiy-nazariy anjumani materiallari. Toshkent: 2011